

4 Struktura andragogiky

Úvod

Vědu obecně i každou konkrétní vědeckou disciplínu charakterizuje soustavnost a kritičnost její práce, využívání terminologie opřené o výzkum i schopnost formulovat ucelené vysvětlující odpovědi na zkoumané otázky. Zaměření andragogiky je i není široké. Na jednu stranu je jednoznačně vymezena svým předmětem zájmu, na druhou stranu má tento předmět mnoho dimenzí a souvislostí. To ukázala předchozí kapitola věnovaná povaze andragogiky. Předmětem této kapitoly je ukázat strukturu andragogiky, která je odvozena jednak z komplexní povahy vzdělávání dospělých, jednak z nároků na vědu, jak jsou vlastní oblasti zkoumání člověka a společnosti.

4.1 Základní andragogické disciplíny

Otázka struktury andragogiky je otázkou vymezení andragogických disciplín. Jejich pojetí není stanoveno zcela univerzálně, což je kromě jiného dáno různými národními přístupy a tradicemi typickými pro tento obor. Mohou být odlišovány i přístupy různých autorů uvnitř jednotlivých tradic. Jinou, ale rovněž podstatnou skutečností je, že některé vědecké přístupy ke vzdělávání a učení se dospělých téměř neaspírují na to pěstovat andragogiku jako samostatný vědecký obor a místo toho k výzkumu používají přístupy zavedené v jiných sociálních vědách (psychologii, sociologii apod.).

Pokud ale odhlédneme od minimalistického chápání výzkumu, který je definován převážně „jen“ svým předmětem, a ne svými přístupy, můžeme sledovat v zásadě následující podobu hlavních andragogických disciplín (viz též Průcha, Veteška, 2014; Palán, Langer, 2008).

Obecná andragogika se zabývá základními tématy, jako je sociální zakotvenost vzdělávání a učení se dospělých; důvody jeho potřebnosti a jeho funkce; teoriemi učení rozpracovávající kromě jiného otázky motivace dospělých k učení a jeho jiné zvláštnosti ve srovnání s učením se dětí; organizacemi, v nichž se vzdělávání a učení dospělých odehrává; očekáváními spojovanými s rolí vzdělavatele dospělých; vztahem andragogiky a dalších vědeckých disciplín (viz kapitolu o povaze andragogiky jako vědy). Mezi hlavní aktivity obecné andragogiky patří také schopnost vymezit terminologii, v níž je pak v rámci celého oboru pracováno. Je nutno připustit, že žádný zcela ucelený a všeobecně přijímaný „výměr“ andragogiky nevznikl a v dohledné době zřejmě nevznikne. V podobné situaci se ale andragogika nenachází zdaleka sama, srovnatelně, i když jistě ne zcela stejně, je na tom také např. sociologie.

Dějiny andragogiky a vzdělávání dospělých se věnují historii úvah o vzdělávání a praxe vzdělávání, které se nějakým způsobem týkaly dospělých. V tomto snažení je možné jít až počátkům světových civilizací, přičemž mimo západní tradici lze pracovat i s jinými kulturami. Nicméně nejintenzivněji je sledováno období od počátků moderní éry po současnost, kdy vznikají myšlenkové základy vzdělávání dospělých jako rozšířeného fenoménu spjatého s moderní představou o nezávislém jednotlivci a individuální a kolektivní emancipaci (především na základě příslušnosti k etnické skupině a sociální třídě). Dějiny odborné konceptualizace vzdělávání dospělých se datují od 19. století, resp. hlavně od počátků 20. století, přičemž současně nelze podcenit přínosy starších myslitelů (ukázkově Komenského). Výzkum dějin andragogiky a vzdělávání dospělých má pak několik přínosů. Vedle hodnoty samotného poznání minulosti je to také schopnost nahlížet s odstupem současnost – umět chápat cesty vedoucí k současnému stavu, který je možné nejednou problematizovat, i nacházet inspiraci pro odpovědi na současné otázky.

Také **komparativní (srovnávací) andragogika** pracuje nejednou s výzkumem historie, její snažení se ale orientuje na srovnávání dvou a více soudobých systémů vzdělávání dospělých, nejčastěji – tedy nejenom – na národním základě. Někdy je slovo systém používáno jen v přibližném významu, neboť

ne vždy můžeme hovořit o plně rozvinutém systému, který by vedle dalších parametrů zahrnoval např. komplexní legislativní rámce a systémy finanční a další podpory ze strany států. Smyslem komparativního výzkumu může být kromě identifikace rozdílů a shodných rysů vybraných prostředí také zhodnocení jejich silných a slabých stránek, potažmo návrhy reforem tam, kde se to jeví jako užitečné a proveditelné. Počátky rozvoje komparativní andragogiky jsou situovány v druhé polovině šedesátých let 20. století, její další velký rozvoj nastává v osmdesátých a devadesátých letech spolu s procesy evropeizace a globalizace, v nichž se vzdělávání dospělých ze své starší pozice spíše okrajového prvku vzdělávacích politik dostává do daleko významnějšího postavení. Následují dva odkazy na výzkumnou a pedagogickou aktivitu na poli komparativní andragogiky.

ISCAE – International Society for Comparative Adult Education, <http://www.iscae.org/>

International Winter School *Comparative Studies in Adult Education and Lifelong Learning*, <http://www.lifelonglearning.uni-wuerzburg.de/startseite/>

Didaktika dospělých se věnuje výzkumu podob (účinného) vyučování a záměrného učení se. Jejím úkolem je hledání souvislostí mezi cíli, obsahy, formami, metodami vzdělávání. Zabývá se rovněž činnostmi vzdělavatelů a účastníků vzdělávání, které přispívají k úspěšnému učení se jako předpokladu dosažení vybraných vzdělávacích cílů. Rozsáhlou svébytnou oblastí didaktiky dospělých (též andragogické didaktiky) je problematika didaktických prostředků – veškerých předmětů a technických prostředků používaných ve výuce a studiu.

4.2 Hraniční disciplíny

Sociologii vzdělávání dospělých lze charakterizovat jako hraniční sociologickou disciplínu i jako disciplínu andragogickou. Má řadu témat a přístupů shodných s obecnou sociologií vzdělávání, ale současně intenzivně pracuje s tematizací sociálních institucí a rolí spojených s životy dospělých (zejm. práce, občanství). Zkoumá vzdělávání dospělých jako sociální fenomén. Kromě jiných řeší otázky, jak je vzdělávání dospělých určováno svým sociálním prostředím a jak je naopak vzdělávání schopné skrze proměnu účastníků transformovat sociální skupiny, organizace, komunity, potažmo společnost.

Obdobně jako v případě sociologie vzdělávání dospělých je to s příslušností **filozofie vzdělávání dospělých**. Také ona má jedinečnou povahu; akcentuje dospělost a dospělého a rozpracovává zvláštní charakter vzdělávání a učení se dospělých. Současně čerpá nejen z filozofie (především vybraných sociálních teorií, etiky a gnozeologie), ale i z filozofie výchovy a vzdělávání. To se děje hlavně tehdy, když promýšlí téma, jak má být stanoven ideál, k němuž se má celá vzdělávací aktivita upínat. Vkladem filozofického přístupu je tematizace vzdělávání jako součásti kultury; skutečné vzdělávání nemůže existovat jinak než jako smysluplná činnost, a nelze jej tedy oddělovat od diskuse o hodnotách.

Speciální pedagogika dospělých (pojem speciální andragogika se zatím vyskytuje jen málo), je relativně zavedený pojem, byť se z hlediska etymologie je očividně problematický (základ slova pedagogika odkazuje k dětství). Speciální pedagogika zaměřující se na dospělé řeší téma podpory vzdělávajícího se člověka se zdravotním postižením a téma vzdělávání jako cesty práce s handicapem (ať už se jedná o postižení fyzické, psychické nebo kombinované).

Gerontagogika (vyskytuje se též pojem geragogika) je obor s ambicí rozpracovávat zvláštní přístupy ke vzdělávání starších dospělých, zejména seniorů. K tomuto konstatování je vhodné připojit doplňující komentář. Často je gerontagogika představována jako disciplína tvořící spolu s pedagogikou zaměřenou na děti a dospívající, andragogikou zaměřenou na dospělé poslední část „trojlístku“ věd o edukaci. Současně ale panuje určitá nejasnost, která se týká dvou otázek. První z nich se vztahuje k úkolu určit hranici mezi dospělostí a stářím. To je pravděpodobně jeden z důvodů, proč se uchýtil „přemostující“ pojem starší dospělí. Druhá otázka s tou první úzce souvisí. Týká se problému, zda životní etapa dříve nazývaná stáří není jen pokračováním dospělosti (vyskytuje se pojem „druhá dospělost“). Pokud s tímto tvrzením souhlasíme, musíme se zamyslet, zda pro výzkum učících se

v pozdějších etapách životního cyklu opravdu potřebujeme zvláštní disciplínu nebo si vystačíme s vybranou profilací andragogiky.

4.3 Andragogice blízké disciplíny a přístupy

Následující čtveřici disciplín není možné jednoduše označit za ryze andragogické. Tím ale nemá být řečeno, že se s andragogikou jen doplňují. Daleko spíše je adekvátní hovořit o jejich značném stupni přesahu a využitelnosti v konceptualizacích vzdělávání a učení se dospělých i jeho souvislostí. Ještě jinak vyjádřeno, níže přibližnou skupinu oborů můžeme označit jako přesahující hranici mezi pedagogikou a andragogikou a zároveň oba uvedené obory propojující.

Vzdělávací politika je oblastí, která silně ovlivňuje podoby a možnosti rozvoje oblasti vzdělávání. Její studium má výrazně mezidisciplinární povahu, je realizováno také v oblasti výzkumu veřejné politiky (vývoj vzdělávací politiky víceméně koresponduje především s vývojem politiky sociální). Jsou nastolovány otázky, kdo přesně politiku vytváří uvnitř státu, kdo je jí dotčený, jak se určitá politika může rozšířit do jiných prostředí apod. Pozornosti se nutně dostává mezinárodním politickým a ekonomickým organizacím, které vytvářejí vlastní vzdělávací politiku a snaží se jejím prostřednictvím působit na své členské (či nečlenské, ale spolupracující) státy.

Antropologie vzdělávání je částečně podobná výše představené sociologii a filozofii vzdělávání, v menší míře pěstuje podobná témata jako studium vzdělávací politiky. Pro antropologii vzdělávání je stěžejní perspektiva, která sleduje vzdělávání jako kulturní fenomén, ovšem primárně ne na základě normativním (co má ideálně být), jako je tomu u filozofie, ale na základě empirickém (co skutečně je). Se studiem vzdělávací politiky spojuje antropologický přístup zájem o problematiku moci. Z jejích dalších tematických okruhů je potřeba neopomenout vztah vzdělávání a socializace, sociální a kulturní reprodukce, kultury a diskriminace, soužití různých kultur, integrace a migrace. Vzdělávání je zde chápáno jako způsob, jímž se mohou rozdíly různého typu zkonzervovat i překonávat, přičemž je žádoucí některé zachovávat (např. pro kulturní diverzitu) a jiné zmenšovat (např. pro odstranění předsudků).

Studijní program Antropologie vzdělávání a globalizace (Aarhus University), <http://kandidat.au.dk/en/anthropologyofeducationandglobalisation/>

Komunitní vzdělávání je zvláštním prostorem mezi sociální prací, sociální pedagogikou orientovanou na prevenci a řešení sociálních problémů, volným časem a praxí aktivního občanství. Komunitní vzdělávání zaměřené na všechny generace se zvláště rozvinulo tam, kde je a) relativně slabá sociální politika na úrovni států, kterou částečně kompenzuje svépomoc a intervence „zdola“ nebo b) silná tradice sebeorganizace občanské společnosti. Jak už je patrné z úvodní věty odstavce, komunitní vzdělávání může plnit několik rolí – od prevence sociální exkluze po péči o veřejný prostor ve městech. Nabízí proto i pestré možnosti svého vědeckého zkoumání.

The Adult Learner. The Irish Journal of Adult and Community Education, <http://www.aontas.com/pubsandlinks/theadultlearner.html>

Značně blízká komunitnímu vzdělávání je pedagogická disciplína **Sociální pedagogika**. Ta se v některých zemích (např. v Belgii) intenzivně zaměřuje rovněž na vzdělávání dospělých.

Teorie učení jako výsledky pokusů systemizovat bohaté, ale často nesnadno obtížně propojitelné poznatky o lidském učení do smysluplného celku zažily velký rozkvět na začátku 21. století. Čerpají především z poznatků medicíny (zejména neurověd) a psychologie, dále pak z pedagogiky, andragogiky, sociologie a dalších oborů. Soudobé teorie učení charakterizuje kromě uvedeného integrujícího přístupu jejich zaměření na celek života (se zohledněním jeho jednotlivých stadií), nejsou to tedy např. teorie učení dětí nebo dospělých. Téma učení je zjevně nejrozpracovanější rovina z celého širšího **psychologického přístupu** k oblasti vzdělávání a učení se.

4.4 Doplněk k zamyšlení

V části české a ve značném procentu slovenské andragogické produkce se lze setkat s modelem tří **aplikovaných andragogických disciplín: profesní, kulturní a sociální andragogikou**. Jmenovaný přístup není prost nejméně tří sporných míst. Zaprvé, schéma explicitně nepokrývá občanské vzdělávání jako významnou oblast vzdělávání dospělých. Zadruhé, jednotlivé specializace jsou uváděny jako významně vycházející z jiných oborů. Profesní andragogika má čerpat především z personálního řízení, kulturní andragogika dominantně z teorie kultury a konečně sociální andragogika zejména ze sociální práce. Proto se ale vnučuje otázka, nakolik je toto pojetí skutečně oborové – není podle něj andragogika víceméně jen využitím (přesazením) poznatků z jiných disciplín pro oblast vzdělávání dospělých? Zatřetí je probíraný model orientován hlavně na praxi, andragogika se v něm legitimizuje jako užitečný obor schopný poskytovat instrukce. Oprávněnost takového očekávání vůči vědě může být přinejmenším v určité míře snadno zpochybněno. Nutno však dodat, že se stejným „problémem“ jsou nuceny se potýkat všechny obory, které nejsou jen „čistě“ vědecké, ale mají i svůj rozměr umění ve smyslu zacházet s praxí (z andragogické blízkých oborů např. pedagogika, jinak také třeba právo).

Shrnutí kapitoly

Ještě jednou se na tomto místě vyplatí zopakovat, že výše uvedené rozdělení andragogických a jiných není jediné možné. Navíc, pokud pracujeme s určitým schématem, nesmíme zapomenout na skutečnost, že jednotlivé v něm uvedené (sub)disciplíny nejsou exkluzivní ve smyslu jejich „monopolu“ na sledovanou oblast. S notnou dávkou zjednodušení můžeme ve vztahu k pokusům o stanovení struktury andragogiky říci, že pestrá a proměňující se praxe zkoumané reality i vyvíjejícího se oboru má přednost před jednoznačně a předem stanovenými kategoriemi. Andragogiku – tak jako každý jiný obor – bude vždy legitimizovat schopnost sdělovat něco podstatného o světě, v němž žijeme a řešíme problémy. Současně ovšem již samo slovo „disciplína“ automaticky předpokládá určitý pořádek, kázeň či alespoň záměrně uspořádaný přístup jako základní předpoklad smysluplné vědecké práce.

Doporučená literatura

PALÁN, Zdeněk a Tomáš LANGER. *Základy andragogiky*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2008. ISBN 978-80-86723-58-7.

PRŮCHA, Jan a Jaroslav VETEŠKA. *Andragogický slovník*. 2., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-4748-4.